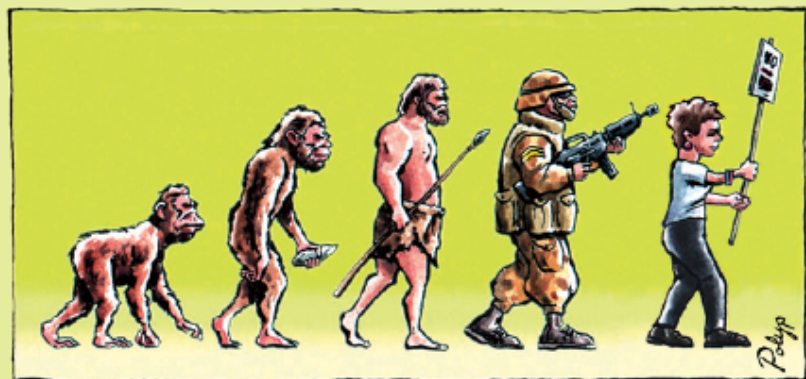

Konflikt světů a svět konfliktů

Jiří Tomeš
David Festa
Josef Novotný
a kol.

Konflikt světů a svět konfliktů

Jiří Tomeš
David Festa
Josef Novotný
a kol.

Střety idejí a zájmů v současném světě

Nakladatelství P3K
Praha 2007

*Publikace byla vydána s přispěním Vzdělávací nadace Jana Husa
a společnosti Ecovoice.*

Recenzoval:

doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.

Vydalo Nakladatelství P3K, Praha. 1. vydání, 2007

Texty © Jiří Tomeš, David Festa, Josef Novotný, Hana Horáková-Novotná,
Alemayehu Kumsa, Livia Šavelková, 2007

Mapy © Tomáš Kafka, Jiří Tomeš, David Festa, 2007

Kresby © Paul Fitzgerald 'Polyp', 2007

Redakční zpracování: Jiří Tomeš, David Festa, Helena Janů

Sazba a zlom: Karel Kupka

Tisk: PBtisk, Příbram

© Nakladatelství P3K, 2007

ISBN 978-80-903587-6-8

ISBN 978-80-87186-22-0 (eKniha pdf)

PŘEDMLUVA A PODĚKOVÁNÍ	9
ÚVOD (<i>Jiří Tomeš, David Festa, Josef Novotný</i>)	11
GLOBALIZACE A USPOŘÁDÁNÍ GLOBÁLNÍHO SYSTÉMU (<i>Alemayehu Kumsa</i>) ...	24
1. Základní pojmy globalizace	24
2. Čtyři pojetí globálního systému	26
2.1 Immanuel Wallerstein: globální ekonomika	26
2.2 John Meyer: globální občanský řád	29
2.3 Roland Robertson: globální kultura	30
2.4 Niklas Luhmann: globální společnost	33
3. Historický nástin formování globálního uspořádání	35
3.1 Šest historických vln formování globálního systému	36
4. Moderní uspořádání globálního systému: tři hlavní mezinárodní instituce	38
4.1 Washingtonský konsenzus	40
4.2 Východoasijská hospodářská krize	41
Závěr	44
KOLONIALISMUS A POSTKOLONIALISMUS (<i>Hana Horáková-Novotná</i>)	46
A) <i>Kolonialismus</i>	
Úvod	46
1. Kolonialismus v kontextu imperialismu	48
2. Teorie imperialismu	49
3. Dichotomie „my a oni“: střet Evropy se „signifikantním druhým“ (significant other) ..	50
4. Kolonialismus a imperialismus – časoprostorové vymezení	51
5. Dekolonizace – příčiny a důsledky	54
5.1 Důsledky kolonizačních a dekolonizačních procesů	55
6. Od kolonialismu ke koloniálnímu diskurzu	57
6.1 Kolonialismus a literatura	57
B) <i>Postkolonialismus</i>	
1. Terminologická složitost	58
2. Různé koncepty postkolonialismu	60
3. Intelektuální předchůdce postkoloniálních studií: literatura Commonwealthu a teorie koloniálního diskurzu	63
3.1 Kritika orientalismu	68
4. Nejvýznamnější představitelé postkolonialismu	68

5. Kritika postkolonialismu	71
Závěr	73

VÁLKY PO ROZPADU BIPOLÁRNÍHO SVĚTA – TENDENCE A PŘÍČINY

<i>(Jiří Tomeš)</i>	77
Úvod	77
1. Teorie ozbrojených konfliktů a válek	81
2. Definice a metodické problémy – datasety konfliktů	88
3. Vývoj ozbrojených konfliktů po konci studené války	95
4. Typologie konfliktů podle příčin – diskuse	99
4.1 Kulturní – etnické a náboženské – faktory	102
4.2 Ekonomické faktory	104
4.3 Politické faktory	108
4.4 Geografické faktory	110
4.5 Geopolitické faktory	112
Shrnutí	113
4.6 Občanské a kořistnické války	113
Závěr	116

NOVÉ VÁLKY? PROMĚNA CHARAKTERU A GEOGRAFICKÉ DISTRIBUCE

OZBROJENÝCH KONFLIKTŮ PO KONCI STUDENÉ VÁLKY <i>(Jiří Tomeš)</i>	125
1. Změny charakteru konfliktů po konci studené války	127
1.1 Pokles počtu mezistátních a vzrůst počtu vnitrostátních konfliktů	128
1.2 Pokles výskytu občanských válek	130
1.3 Rozmach konfliktů za identitu	130
1.4 Rozvoj forem ozbrojených konfliktů, gerilových metod boje a terorismu	132
1.5 Zvýšení podílu civilních obětí	136
1.6 Zvyšující se počet uprchlíků a vnitřně přesídlených osob	140
1.7 Rozvoj humanitárních aktivit a pomoci	141
1.8 Technologizace boje a informační válka	142
1.9 Stírání rozdílů mezi formami a způsoby vedení válek a konfliktů	143
1.10 Masová brutalizace konfliktů	144
1.11 Globalizace válek a konfliktů	145
1.12 Rozšíření obchodu s ručními zbraněmi	146
1.13 Prodlužování délky konfliktů	148
1.14 Rozmach využívání privátních žoldnéřských jednotek	148
2. Ekonomizace konfliktů a nové zdroje financování	149
2.1 Proměna financování konfliktů	153
3. Geografické aspekty a proměna geografického rozšíření válek a konfliktů	155
Závěr	171

VÝVOJ ROZVOJOVÉHO PARADIGMATU A PROBLEMATIKA

SPOLEČENSKO-EKONOMICKÝCH NEROVNOSTÍ

V KONTEXTU GLOBALIZACE <i>(Josef Novotný)</i>	180
Úvod	180
1. Rozvojová studia: stručná charakteristika a nastínění existujících přístupů	181
1.1 Politicko-ideologický kontext	183
1.2 Přístupy vycházející z konzervatismu	184

1.3	Socialisticky orientované přístupy	185
1.4	Přístupy související s liberalismem	186
1.5	Kritika tradičních přístupů	188
2.	Společensko-ekonomické nerovnosti, chudoba, kvalita života a globalizace	189
2.1	Ekonomický růst a snižování chudoby vs. distribuční spravedlnost	190
2.2	Společensko-ekonomické nerovnosti vs. ekonomická výkonnost	192
2.3	Společensko-ekonomické nerovnosti vs. rozdíly v kvalitě života a spokojenosti	194
2.4	Ekonomická globalizace a nerovnosti	196
3.	Nerovnoměrný ekonomický rozvoj světa: pokus o empirickou dokumentaci	198
3.1	Mezistátní ekonomické rozdíly	199
3.2	Celková globální společensko-ekonomická nerovnost	200
GLOBALIZACE A PŮVODNÍ, DOMORODÍ OBYVATELÉ SVĚTA (<i>Livia Šavelková</i>)		208
1.	Původní obyvatelé světa a jejich populace v různých oblastech světa	209
1.1	Amerika	211
1.2	Asie	212
1.3	Afrika	212
1.4	Evropa a ruská část Asie	213
1.5	Oceánie, Austrálie a Nový Zéland	213
2.	Stát, mezinárodní organizace a původní obyvatelé světa	214
2.1	Stát a původní obyvatelé světa	214
2.2	Mezinárodní organizace a původní obyvatelé světa	218
3.	Identita, mezinárodní právo a problematika definice původních obyvatel světa	222
3.1	Definice	222
3.2	Definice mezinárodních organizací	225
3.3	Problematika jednotlivých kritérií definic původního obyvatele	226
4.	Původní obyvatelé světa v kontextu etnicity a práva – etnická menšina nebo zájmová skupina?	228
4.1	Původní obyvatelé pohledem etnických teorií	228
4.2	Identita původních obyvatel světa v kontextu práva	229
Závěr		232

SOCIÁLNÍ HNUTÍ: OD LOKÁLNÍCH SPORŮ K TRANSNACIONÁLNÍMU		
PROSTORU REZISTENCE (<i>David Festa</i>)		238
Úvod		238
1.	Teoretické přístupy k pojetí sociálních hnutí	243
1.1	Geografie a sociální hnutí	247
2.	Sociální hnutí a rozvoj – rezistence, strategie a transnacionalizace odporu	248
2.1	Seringueiros a devastace brazilských deštných lesů	252
2.2	Ekofeministické hnutí Zelený pás v Africe	253
2.3	Hnutí Zachraňte řeku Narmadu a stavby přehrad v Indii	254
2.4	Zapatisté jako „informační guerilla“	256
3.	Transnacionální prostor rezistence – síť PGA, ATTAC, WSF	258
3.1	Globální lidová akce (PGA)	258
3.2	Sdružení pro zdanění finančních transakcí a pro pomoc občanům (ATTAC)	260
3.3	Světové sociální fórum (WSF)	261
3.4	Jazyk, mobilita, místo a moc v transnacionálním prostoru rezistence	264
Závěr		266

DOPADY AKTIVIT, JEJICHŽ ROZVOJ BÝVÁ SPOJOVÁN S GLOBALIZACÍ, NA PŮVODNÍ OBYVATELE SVĚTA (<i>Josef Novotný, Jiří Tomeš, David Festa</i>)	271
Afrika	273
Evropa	274
Asie	274
Jihovýchodní Asie a Austrálie	276
Mexiko, Střední a Jižní Amerika	278
Severní Amerika	284
PŘÍKLADY, NÁMĚTY A OTÁZKY PRO CVIČENÍ, SEMINÁŘE A ZPRACOVÁNÍ STUDENTSKÝCH PRACÍ	
(<i>David Festa, Jiří Tomeš, Josef Novotný, Hana Horáková-Novotná, Livia Šavelková</i>)	285
A) <i>Původní obyvatelé, globalizace a sociální hnuty</i>	
Geneticky modifikované plodiny – Asociace farmářů Karnátaky a Monsanto	286
Těžba ropy a Ogoniové v deltě Nigeru	288
Práva původních obyvatel světa	290
Křováci	292
Internátní školy pro původní obyvatele Severní Ameriky a Austrálie	294
Novodobé formy rasismu	296
Problémy postkolonie: budování národního státu v Nové Jižní Africe	298
Seminolové kupují Hard Rock Café	300
Politika a společnost: náboženství, čarodějnictví a magie	301
B) <i>Problémy rozvoje – globalizace a chudé země</i>	
Stavby přehrad	302
Nové trendy v mezinárodní dělbě práce	304
HIV/AIDS	306
Sociální a ekonomické nerovnosti	308
Internet a rozvoj	310
Lidská práva a ekonomický rozvoj	312
Mezinárodní obchod	314
Globalizace a chudé země	316
Temný kontinent: reprezentace a stereotypy o Africe	318
Problémy transformace postkolonie a postkomunismu: korupce a klientelismus	320
C) <i>Současné války a ozbrojené konflikty</i>	
Bosna a Hercegovina – etnické čistky – tragédie Srebrenice	322
Kosovo – masové vyhánění Albánců – zásah OSN – nový stát?	324
Rwanda – genocida / politicida současnosti	326
OSN – záruka míru?	328
Irák – ropa a svoboda – geopolitický konflikt par excellence	330
Konflikty a životní prostředí (podmínky)	332
Čečensko – tolerovaná genocida – země, kterou svět odepsal	334
Krvavé diamanty – konflikt v Sierra Leone a Libérii	336
O autorech	339
Seznam vyobrazených map	341
Seznam zkratk použitých v textech	342
Rejstřík	345

Předmluva a poděkování

I přes relativně rozsáhlou autorskou a překladatelskou aktivitu ve sféře politologie a mezinárodních vztahů lze konstatovat, že publikací, které se zabývají problémy a konflikty současného světa v širším záběru a kontextu témat, mezi nimi i publikací určených přednostně studentům společenskovědních oborů, je stále nedostatek. Dynamicky se sice rozvíjí aktivita na poli studia globalizace a sociální antropologie, ale odpovídající pozornost se stále nevěnuje např. rozvojovým problémům světa nebo ozbrojeným konfliktům (snad s výjimkou vojenských kruhů). Hlavním cílem této knihy je – i přes omezený počet sledovaných témat – přispět k zaplnění této mezery, a zejména připojit se k diskusi na téma konfliktuality současného světa.

Při zpracování publikace, která se – vzhledem k proměnám struktury – rodila velmi těžce, nám pomohlo několik kolegů a přátel, kterým chceme tímto vyjádřit naši vděčnost a poděkování. V první řadě bychom rádi poděkovali paní Ivaně Hurytové ze Vzdělávací nadace Jana Husa, bez jejíž podpory a trpělivosti by projekt nebyl dokončen. Pavlovi Jančákovi a Heleně Janů patří díky nejen za pomoc při jazykové korektuře. Za cenné připomínky pak děkujeme kolegům Pavlovi Chromému a Petrovi Daňkovi. Vznik této knížky je součástí projektu Cursus Innovati pro Vzdělávací nadaci Jana Husa, zaměřeného na inovaci výuky politické geografie. David Festa, jako hlavní řešitel projektu, děkuje studentům sociální antropologie na FF Univerzity Pardubice, kteří navštěvovali jeho kurzy Politická geografie a Sociální hnutí. Bez jejich podnětů, kritických názorů a pomoci by tato kniha nikdy nevznikla.

*V Praze na Albertově 27. 6. 2007
Jiří Tomeš, David Festa, Josef Novotný*

JIRÍ TOMEŠ, DAVID FESTA, JOSEF NOVOTNÝ

„Svobodná společnost umožňuje velké rozdíly mezi lidmi, jak co se týče povahy rozdílu, tak na základě postavení lidí a jejich skupin. Hranice nerovnosti (ne)slučitelné se svobodou leží teprve tam, kde ti, kdo jsou zvýhodněni, by chtěli upřít právo účasti (na řízení a rozdělování statků) těm, kteří jsou handicapováni či poškožováni, eventuálně je zbavit práva podílet se na sociálním, ekonomickém a politickém vývoji vůbec. Proti obojímu pomůže pouze jediné – základní vybavenost dostupná veškeré populaci světa. K ní patří nejen základní práva pro všechny občany, ale také zajištění základní úrovně životních podmínek, a snad i garantovaný minimální příjem, v každém případě však základní veřejné služby přístupné všem.“

(Ralf Dahrendorf)

„Násilí je prvním východiskem neschopných a posledním východiskem bezmocných.“

(parafráze Isaaca Asimova)

Svět se dynamicky rozvíjí a mění. V některých ohledech se proměňuje tak rychle, že není v silách jedince ani kolektivu odborníků všechny rysy této proměny – v omezeném čase přípravy publikace – postihnout, natož je kvalitně a odpovídajícím způsobem interpretovat a srozumitelně vysvětlit. Nejviditelnějším projevem rozvoje a rychlých změn je patrně technologický pokrok, sycený kontinuálním přílivem inovací. Ty umožňuje především rozvoj přírodních věd a stále dokonalejší poznání dílčích sfér životního prostředí. Na druhé straně je zarážející, jak málo víme o světě jako celku a o společnosti, která jej obývá, resp. jejich interakcích. Navzdory všem úspěchům moderní vědy neumíme (či nechceme) řešit celou řadu problémů, které se díky procesům, jež lze s jistotou mírou zjednodušení označovat jako globalizace, staly skutečně globálními. Nejsme úspěšní ani v úsilí, abychom odstranili jeden z nejnemyslnějších paradoxů naší doby, kterým je naznačený rozpor mezi stupněm instrumentálně-technologické vyspělosti lidské společnosti a její neschopností omezit strádání podstatné části jejích členů.

Proč tomu tak je, představuje velkou otázku i výzvu vědecké obci, politikům i celé společnosti. Neumíme s jistotou, důvěryhodně odpovědět ani na základní otázku, a to zda a jak se svět proměňuje. Děje se tak spíše zásluhou nespoutaných tržních sil a globalizace, nebo aktivitou politiků? Kdo z nich má větší podíl na globálních problémech, jež nás sužují? Zdánlivě je odpověď prostá. Pokud přijmeme neoliberalní koncept sociálně ekonomického rozvoje světa, pak by svobodné působení

tržních sil mělo časem vést k vyrovnávání rozdílů, zejména v geografickém ohledu, tedy mezi zeměmi a oblastmi světa. Že k tomu nedochází, není ani tak důsledkem selhání trhu, jako selhávání nedokonalého institucionálního rámce jeho fungování. Jde o selhání politiků, kteří mají toto fungování zajišťovat, a veřejnosti – voličů, kteří na ně mají dohlížet.

Další principiální otázku představuje, zda politické síly a tradiční politické instituce, tj. státy a mezinárodní organizace, jsou vůbec schopny vývoj světa kontrolovat a řešit jeho problémy. Přitom na začátku uvažování o problémech a konfliktech světa jsme postaveni před problém, jak objekt a předmět studia vymezit. Co je objektem našeho zájmu? Který či jaký svět to je? Ten náš? Svět ve kterém žijeme, resp. který nás bezprostředně obklopuje, v jehož rámci uskutečňujeme většinu interakcí? Přitom o jejich nepřímých dopadech nemusíme mít ponětí nebo alespoň kvalitní informace. Jedná se o jeden svět, nebo je jich více? Kterými sousedy je tento náš svět omezen? Můžeme si být jisti, že naše chování neovlivňuje životy jiných a jinde? Je v pořádku, že vyspělý svět konzumuje asi čtyři pětiny surovin, že přispívá asi dvěma třetinami ke znečišťování Země a přitom jeho podíl na světové populaci je pětinový? Je v pořádku, že se snaží organizovat ostatní svět podle svých potřeb a nikoli podle univerzálních pravidel, která by měla vést nejen ke konkrétní odpovědnosti za vznikající problémy, ale také k uplatňování elementární spravedlnosti při rozdělování pozitivních efektů globalizace a produkce?

Uvedené otázky tak naznačují předmět studia a zájmu odborné i široké veřejnosti, jímž jsou procesy, které svět diferencují a rozdělují, nebo naopak rozdílné světy (často necitlivě) spojují. Zároveň tak generují problémy a konflikty v rámci věčného soupeření individuálních, skupinových (zejména firemních) a národních zájmů. V procesu globalizace a zesilující vzájemné závislosti tyto problémy a konflikty nabývají mnohem rozmanitějších podob než kdykoli v minulosti. Navíc před nás kladou řadu otázek, týkajících se jejich významu, povahy a souvislostí. Ve výše uvedeném duchu je lze generalizovaně prezentovat jako střety a konflikty následujících světů:

- **Světa vyspělých a bohatých** na jedné straně a **chudých a zaostalých** zemí na straně druhé. Nebo také jde o střet **severu a jihu**, resp. **západu a zbytku světa** (*West against Rest*). Podle Wallersteina je svět rozdělen na vyspělé jádro, přechodnou semiperiferii a zaostalou periferii. Vznikají pak častěji konflikty na periferii, protože ji jádro a semiperiferie využívá? Naznačují to neomarxisté, ale nejen oni. Nebo tam vznikají spíše proto, že periferie je na okraji zájmu a umožňuje působení sil, které by ve vyspělejších zemích byly pod kontrolou? V rámci semiperiferie pak konflikty vyvolává především modernizace – rizikový přechod od tradičních, konzervativních a autokratických společností ke společnostem demokratickým a liberálním. Analogii k nim představují podle manželů Tofflerových konflikty, plodící souboj mezi druhou a třetí vlnou, mezi starou, usedlou, hierarchizovanou industriální společností a novou, modernizovanou mobilní informační společností.
- **Světa jednotlivých civilizací**, jak je definoval Huntington. Zásadní střet se přitom odehrává mezi islámskou a křesťanskou, event. křesťansko-židovskou

civilizací. Tento souboj lze také interpretovat jako souboj mezi světem/společností modernizovanou, tudíž sekularizovanou, a mezi světem, kde základní sféry života ovlivňuje náboženství, a který se pod tlakem modernizace hroutí a generuje konflikty. Nejedná se však spíše o střet fundamentalistů na obou stranách konfliktu, jak upozorňují znalci islámu (např. Mendel¹) a znalci religiózních hnutí?

- **Světa míru**, kde vládne islám (dár al-islám), a **světa války** (dár al-harb), jenž není pod islámskou kontrolou; nebo, jak provokativně říká Benjamin Kuras, světa, kde islám ještě nevládne.
- **Světa etnických a náboženských aspirací** na jedné straně a **světa multikulturního** či **světa tolerantních společností** na straně druhé. Světa, který charakterizuje politika (souboj) identity nebo politika společných zájmů.
- **Světa univerzálních hodnot** (na nichž se však různé světy nemohou dohodnout), či **světa partikulárních zájmů**, jakkoli definovaných.
- **Světa globalizovaného** (skupin a lidí, kteří podle Kaldorové² hovoří anglicky, používají faxy, e-maily, satelitní telefony a televize, dolary či eura a platební karty a volně se pohybují po celém světě) a **světa marginalizovaného** (plného lidí zapomenutých a odkázaných na primitivní směnu a předurčený způsob obživy, nebo na humanitární pomoc), v němž žijí lidé z globálního světa prakticky vyloučení a odsouzení k přežívání a na milost či nemilost agresivnějších predátorských skupin.
- **Světa původních obyvatel**, kteří chtějí přežít v souladu s přírodou a tradicemi a **světa „nových“ lidí** (jež reprezentuje *homo oeconomicus*) **reálné i umělé spotřeby** – světa či společnosti, která se neřídí jiným zákonem než zákonem zisku.
- **Světa práva** (kde vládou zákony a respekt k nim) a **uplatňování lidských práv a světa práva silnějšího**, který zákony uplatňuje selektivně, resp. je upravuje podle svých potřeb, a kde se lidská práva omezují ve prospěch „vyšších“ moci. Přitom právo si upravují jak autoritativní režimy, které s právem a právy lidí nakládají libovolně, tak i některé demokratické země, a zejména velmoci, jež zase nerespektují práva jiných zemí, resp. mezinárodní konvence.
- **Světa trvale udržitelné úrovně** i rozvoje a **světa neudržitelných podmínek**, devastovaného životního prostředí, které však mohou ten první svět významně narušit, nebo také, jak říká Al Maliki-Levá, **světa trvale udržitelné války**³, který ovšem nemá protipól, neboť o světě trvale udržitelného míru se zatím stále nedá hovořit.
- **Světa vyčerpateľných zdrojů** (surovin a zdrojů obživy) a **nevyčerpateľné lidské tvořivosti**, ale také touhy po individuální (sebe)realizaci; nebo také světa, konzumujícího většinu surovin, a světa, který většinu z nich za stále vyšší ceny poskytuje.

¹ Miloš Mendel: Islám mezi dialogem a střetem civilizací. Mezinárodní politika 12/2004, s. 10–12.

² Mary Kaldor: New & Old Wars, Organized Violence in a Global Era. Polity Press, Cambridge 2001.

³ Vladimíra Al Maliki-Levá: Svět trvale udržitelné války a širokospektrální dominance. Britské listy 22. 12. 2006.

- **Světá** (asociálního chování) anonyrných nadnárodních korporací a (velkých) **privátních firem** (obvykle zaštiťovanými vládami, ohánějícími se národními zájmy), které se kromě akcionářů nikomu ze svých často kontroverzních aktivit nezodpovídají, a **světa nevládních občanských organizací a sociálních hnutí**, které vyjadřují bezprostřední zájmy většiny obyvatel a které usilují o spravedlivější podíl na správě vlastních zdrojů, resp. o autonomní (nebo alternativní) způsob života.

Z uvedeného výčtu vyplývá, že v rámci uvedených střetů a tendencí bude velmi obtížné formovat nový stabilní geopolitický systém či architekturu mezinárodních vztahů a systém globální odpovědnosti, které by měly být základem řešení globálních problémů a násilných konfliktů.

Je také zřejmé, že v rámci uvedených střetů lze identifikovat síly a zájmy, které na jedné straně určují povahu geopolitického systému, orientaci jeho vývoje i charakter konfliktů a na druhé straně ty, které mu podléhají. Většina autorů se shoduje v tom, že největší vliv na uspořádání světa mají velmoci. Ty ovlivňují rozdělení moci, jež příslušný geopolitický systém formuje, i jeho proměny. V interakcích velmocí a mocností druhého řádu se rodí nový systém – často v krizích a konfliktech. Vedle geopolitických sil, produkovaných subjektivní vůlí velmocí, idejemi či prozřetelností, působí také nespoutané síly „objektivních“ procesů globalizace. Odborníci se pak přou, nakolik jsou tyto procesy spontánní a nakolik jsou – státy nebo firmami – kontrolované a kontrolovatelné. Je tomu tak i proto, že zvýšená geopolitická aktivita, stejně jako zvýšená mobilita kapitálu, osob a zboží v rámci procesu globalizace, má kontroverzní dopady. Ve vyspělejší části světa globalizace přispívá k rozvoji a k zajištění blahobytu, a to díky uplatnění všech forem mezinárodní „dělby“ práce (kterou však organizuje vyspělé jádro) a outsourcingu. V chudší části světa pak vzbuzuje naději na zapojení do úspěšných podnikatelských struktur, ale přináší také mnoho problémů. Řada oblastí a zemí totiž nedokáže z globalizace nic vytěžít nebo je jí (či alespoň některými jejími procesy) ovlivněna negativně. Rychlé změny, které politická a ekonomická globalizace přináší, vyvolávají stres i v obyvatelích vyspělých zemí, u tradičních a statických společností a kultur pak mohou mít destruktivní účinky a produkují problémy a konflikty.

Konec bipolárního soupeření v rámci systému studené války – nejen v duchu geopolitického uvažování Modelskiho a Taylora – právě takovou změnu představuje. Podle většiny odborníků jsme svědky zrodu nového geopolitického systému (*emerging system*) – systému, založeného na dominanci Spojených států amerických, vítěze studené války a jediné skutečné velmoci. Také proto lze aktivitu USA charakterizovat jako nový unilateralismus, který směřuje k umocnění americké síly a potvrzení jejich hegemonie. **Projekt pro nové americké století**⁴ představuje vizi i plán idealistických konzervativních politiků, jak promítnout americkou vojenskou a ekonomickou moc do světa, jak zformovat geopolitický systém v duchu *pax americana*. Představují pak konflikty, které USA při prosazování velmocenských zájmů, ale i univer-

⁴ Project for the New American Century (PNAC), <http://www.newamericancentury.org/>.

zálních hodnot plodí, jen přechodný jev, nutné zlo na cestě za novou stabilitou? A jsou vůbec USA opravdovým hegemonem, který je schopen světu vnutit svoji vůli? Rozhodně se o to snaží, intenzivně v Iráku, resp. na Blízkém východě, méně již v Afghánistánu či na jiných frontách. Huntington tvrdil, že po válce v Perském zálivu se záliv stal americkým jezerem. Aby se tak skutečně stalo, je nutné na jeho březích posílit americkou přítomnost. Ale podle mnohých odborníků – nejen tradičních kritiků Bushovy politiky, jako je Chomsky, Chossudovsky, Chuaová nebo O’Loughlin, a podle značné části evropské vědecké obce – je tato strategie špatná a neúspěšná, resp. kontraproduktivní. Podle již převažujícího názoru, a to nejen ve světle rýsujícího se fiaska v Iráku, schopnost prosazovat velmocenské zájmy USA pozbyly, zejména pro svůj unilateralismus. Na druhé straně se musíme ptát, zda ve světě existuje jiná síla (instituce), která by byla schopna a ochotna vnutit světu alespoň základní pravidla fungování – pravidla, založená na respektování univerzálních (lidských) práv –, když OSN takovou institucí zjevně není. Sociolog Ulrich Beck naznačuje, že snahy USA a mezinárodního společenství o ochranu lidských práv i v rámci suverénních zemí (Kosovo 1999 a Irák 2003)⁵ představují nový a perspektivní trend „militárního humanismu“ nových geopolitických misí. Problémem je ovšem jejich selektivnost, výjimečnost a nejisté výsledky.

Je zřejmé, že svět čeká komplikovanější cesta ke stabilitě, než jak se na počátku 90. let 20. století zdálo. Vypadá to, že žijeme v očekávání nového „světového koncertu“, v němž Evropa, resp. Evropská unie – na rozdíl od USA, Číny nebo Ruska – ještě neví, jaký part v jeho rámci bude, či miní, hrát. Rozhodující silou totiž patrně již nebude vojensko-politická moc, nýbrž schopnost reagovat na problémy doby. Přitom za jeden z nejdůležitějších problémů lze považovat závislost na mizejících energetických a surovinových zdrojích a schopnost zajistit v nových podmínkách trvale udržitelnou úroveň života. Do té doby proto budeme svědky ještě mnoha konfliktů, neboť nové soupeření o (staro)nové zdroje se bude odehrávat v rámci stále více nepřehledné kombinace jeho starých i nových forem, uplatňování idealistických i realistických přístupů a zájmů rozmanitých aktérů, které státy přestávají kontrolovat (resp. nad nimiž ztrácejí, či ztratily moc).

Naznačené geopolitické aktivity nelze oddělovat od globalizace. V řadě ohledů se jedná o rub a líc jedné mince. Přestože se termíny geopolitika a geopolitická aktivita stále používají převážně ve spojení se státy a aliancemi, a přesto, že geopolitické aktivity (rozuměj aktivity zahraničně politické a vojensko-politické) stále představují důležitý nástroj prosazování mocenských zájmů, globalizace pojetí geopolitiky proměnila. Nyní jde vždy a především o prosazování zájmů ekonomických. Geopolitika již není jen nástrojem států, ale také firem a kapitálu. Nejvýznamnější procesy globalizace lze prakticky ztotožnit s nejvýznamnějšími geopolitickými aktivitami, jsou za nimi také stejné síly a instituce – Mezinárodní měnový fond, Světová banka, USA a Evropská unie, nebo také stovky nejsilnějších korporací světa⁶. Nejde přitom

⁵ Ulrich Beck (2005): War is Peace: On Post-National War. Security Dialog, 36 (1), s. 5–26.

⁶ Podle údajů časopisu Forbes odpovídá hodnota cca 1000 nejbohatších společností souhrnu HDP 160 „chudších“ zemí světa.

jen o suroviny a o prioritní zájem o bezproblémový dovoz ropy, který představuje geopolitický imperativ USA, EU, Číny nebo Indie. Moc dosud nejvýznamnějších aktérů – velmocí a jednotlivých států – slábne. Sílí však moc často anonymního kapitálu na jedné straně a síla nevládních občanských aktivit, které se proti ní bouří, na straně druhé. Zesiluje souboj o mediální prostor, o možnosti manipulace voliči, soukmenovci, masami ve prospěch rozmanitých, vesměs však partikulárních cílů. Globalizace tak ovlivňuje život a vývoj světa v mnoha směrech a procesech, jejichž efekty se stále hůře identifikují a interpretují. Co lze však říci téměř s jistotou je, že stále více problémů na lokální a regionální úrovni se stává problémy globálními a tyto globální problémy stále intenzivněji ovlivňují životy a procesy na úrovni lokální.

Tato publikace autorů z řad geografů, sociologů a sociálních antropologů představuje soubor příspěvků, které se řady naznačených problémů/konfliktů dotýkají, naznačují širší záběr a možnosti přístupů k jejich studiu. V první kapitole se **Ale-mayehu Kumsa** zabývá koncepty globalizace a globálního uspořádání, diskutuje historické fáze formování globálního systému a v závěru uvádí příklad negativních dopadů fungování mezinárodních finančních institucí v čele s Mezinárodním měnovým fondem. Zajímavá je konfrontace názorů několika známých odborníků na jednotlivé aspekty organizace světového systému. Autor se pokouší poznatky vzešlé z diskuse generalizovat a vyčleňuje čtyři základní proudy přístupů. Představitelem prvního proudu je Immanuel Wallerstein, který klade důraz na ekonomickou dimenzi, resp. na existenci a historický vývoj světového (geoekonomického) systému. Jako zástupce druhého proudu uvádí autor Johna W. Meyera a jeho koncept globálního občanského řádu reprezentovaného universalismem, idejemi pokroku a rovnosti mezi občany a národy. Třetí proud zastupuje Roland Robertson a jeho sociologický pohled na světový kulturní systém. Konečně Niklas Luhman, reprezentant čtvrtého proudu, zdůrazňuje zásadní roli modernizace, spojené s funkční diferenciací společenských systémů, které podmiňují vznik systému globálního.

Kumsův článek představuje pouze určitý vstup do problematiky globalizace, jenž zahrnuje obrovské množství aspektů a projevuje se v řadě kontroverzních procesů a efektů. Mezi ně a nejvíce diskutované patří:

- globalizace nemocí (epidemií), které se šíří rychleji než při omezených kontaktech v minulosti;
- globalizace ekonomická, kterou lze rozdělit na globalizaci obchodu, produkce (celosvětová dělba práce – *headquarters*, surovinové a levné země) a financí, v jejímž rámci se generují jak efekty pozitivní (pohotovité platby a investování, akvizice), tak efekty negativní (úniky do daňových rájů, praní špinavých peněz, vývoz znečištění, počítačová kriminalita);
- globalizace a prohlubování sociálních rozdílů, jež je výsledkem skutečnosti, že z pozitivních efektů globalizace umí těžit jen někteří, obvykle silnější, vzdělanější a flexibilnější aktéři;
- globalizace vládnutí (*governance*), která je stále, i přes existenci zmíněných a dalších globálních institucí, ještě v raném stadiu rozvoje.

Velký problém představuje globalizace kriminality a s ní související globalizace násilných konfliktů a válek. Např. Manuel Castells⁷ soudí, že celosvětový trend deregulace, privatizace (státy se zbavují kontroly i odpovědnosti za procesy, které ovlivňují) přispívá k rozvoji kriminálních aktivit a jejich globálnímu rozšiřování a propojování. Mizí také hranice mezi kriminalitou jednotlivců a skupin na jedné straně a kriminalitou firem a států na straně druhé. Vývoj integrace Evropy, resp. EU, donedávna skýtal naději na zformování jednotné bezpečnostní politiky, institucí a nástrojů, které by časem mohly negativní vlivy globalizace kriminálních aktivit omezit; ty se však globalizují mnohem rychleji, než se sladují zájmy národních států. Právě zmíněné sobecké národní zájmy však tomuto vývoji mohou (a také se snaží) zabránit.

Jelikož prakticky všechny kapitoly této knihy se nějakým způsobem vztahují k rozvojovému světu (resp. dotýkají se vztahu mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi), představuje významné téma problematika kolonialismu a postkolonialismu, kterou se ve druhé kapitole zabývá **Hana Horáková-Novotná**. Řada problémů a konfliktů rozvojového světa má totiž kořeny v koloniálním období. Důsledky kolonizačních a dekolonizačních procesů – jak pro kolonizátory, tak i kolonizované společnosti – jsou nadmíru komplexní, mnohovrstevnaté a vykazují jak globální souvislosti, tak globální význam, a to nejen proto, že generují lokální konflikty, ale spíše globální problémy. Také některé geopolitické koncepty a aktivity se realizují, či stále recyklují v duchu (neo)koloniálních tradic uvažování. O tom svědčí např. perspektivní rozdělení světa, kterému budou dominovat Spojené státy americké a Evropa a Spojené státy (východní) Asie, využívající zbytek, tzv. Resourcii, tj. zejména Afriku.

Kromě časoprostorového vymezení kolonialismu a imperialismu autorka v první části příspěvku zmiňuje nejvlivnější teorie imperialismu a diskutuje dichotomii „my“ a „oni“, tedy střet Evropy s „tím druhým“ světem. Dále je stručně charakterizována dekolonizace, její příčiny a důsledky, a rovněž posun od kolonialismu ke koloniálnímu diskurzu. Ve druhé části příspěvku, věnované postkolonialismu, se Hana Horáková-Novotná zabývá různými koncepcemi postkolonialismu, které nedávno našly své uplatnění v rámci postkoloniálních studií na západních univerzitách. Text autorky kriticky hodnotí produkci nejvýznamnějších představitelů postkoloniálních studií – tzv. svatou trojici, kterou tvoří Said, Bhabha a Spivaková. V závěru naznačuje možnosti postkoloniálních studií v české akademické obci.

Také problematika postkolonialismu nabízí řadu studijních otázek a témat, jež úzce souvisejí jak s problematikou globalizace, tak bezpečnostní situace a ozbrojených konfliktů. Lze např. tvrdit, že většina obyvatel současných zaostalých (postkoloniálních) zemí je méně nezávislá a svobodná než před 40–50 lety? Zcela určitě jsou na tom mnohé země ekonomicky hůře než na konci koloniální éry. To, čeho bývalé koloniální velmoci nedosáhly vojensko-politicky, toho v postkoloniální epoše dosáhly ekonomicky a s vynaložením nižších nákladů (stačí např. zkorumpovat vládců a mocenské elity). Nejen provokativní Niall Ferguson⁸ se zamýšlí nad tím,

⁷ Castells, M. (1998): End of Millenium (Vol. 3 The Information Age: Economy, Society and Culture). Blackwell, Oxford, s. 166–205.

⁸ Niall Ferguson: Colossus. Vzestup a pád amerického impéria. Dokořán, Praha 2005.

zda vůbec jsou takové země samy schopny si odpovědně vládnout, tj. ve prospěch většiny jejich obyvatel.

Pokud budeme za primární cíl celosvětového lidského snažení považovat trvale udržitelný rozvoj, pak by podmínkou jeho realizace – vedle (pokusu o) zvládnutí negativních vlivů globalizace a stabilizace geopolitického systému – mělo být zajištění základního lidského práva, práva na život. Přestože optimisté, kteří s koncem studené války avizovali vítězství liberální demokracie a tedy relativně nudnou, totiž klidnou budoucnost, již svůj optimismus ztratili, resp. revidovali (srovnejme vývoj názorů Francise Fukuyamy a jeho díla z let 1989 a 2004 nebo 2006)⁹, naproti tomu řada dalších (např. autoři *Human Security Report* 2005) dokumentuje úspěchy mírového úsilí a zásadní zlepšení bezpečnostní situace ve světě.

Tématu současných válek a ozbrojených konfliktů – také proto, že představují nejvyhrocenější případ sociálních konfliktů – jsou věnovány dvě kapitoly. Jedná se o problematiku atraktivní, ale u nás až donedávna odbornou obcí s výjimkou vojenských kruhů (viz např. *Vojenské rozhledy*) a několika autorů (Balabán, Eichler, Kříž, Rašek, Šedivý) poněkud opomíjenou. Vzhledem k zapojování Česka do evropských a mezinárodních struktur (včetně působení vojenských a policejních jednotek v rámci sil – misí OSN a NATO a včetně humanitárních aktivit v čele s organizací Člověk v tísni) začíná být ozbrojeným konfliktům v cizině věnována větší pozornost. Zejména práce mladých autorů (Bílková, Bureš, Ditrych, Kváča, Lindner, Souleimanov, Waisová) naznačují, že mírová studia či studia bezpečnostní problematiky (včetně válek) představují široké pole, na kterém si také autoři země, která byla vždy spíše objektem zájmu silnějších geopolitických sil, než aktérem promlouvajícím do dění ve světě, mohou najít témata, jejichž řešení přispěje alespoň k obohacení široké diskuse na tomto poli.

V prvním článku o příčinách současných válek Jiří Tomeš široké téma „zužuje“ na dvě základní otázky, které zároveň představují dva velké problémy studia ozbrojených konfliktů. První představuje metodologický přístup a používání rozmanitých datasetů válek a konfliktů. Autor naznačuje, že lpění na „exaktních“ kritériích válek a ozbrojených konfliktů (počty obětí, status aktérů, kontinuita) kontrastuje s proměnami, jimiž ozbrojené konflikty po konci studené války prošly, a s jejich stále více postmoderním charakterem. Poukazuje na rozpor, jenž přináší používání zdánlivě přesných počtů válek a bojových obětí a na ně aplikovaných sofistikovaných statistických metod pro situace, kdy naprostou většinu obětí tvoří civilisté a kdy se tedy rozlišování mezi tradiční válkou a dalšími formami ozbrojených aktivit stává – nejen s ohledem na zmíněné oběti – irelevantní. Metodologické problémy pochopitelně ovlivňují nejdůležitější sféru studia konfliktů, tj. vysvětlování jejich příčin. Ve druhé části článku autor v návaznosti na základní teoretické přístupy poukazuje na diskusi o explanaci válek a zdůrazňuje, jak se v tomto ohledu názory odborníků významně liší. Základní spor se vede o to, zda hlavní faktory a příčiny válek a násilných kon-

⁹ Francis Fukuyama: *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press, Ithaca, 2004. *Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq*. Johns Hopkins University Press, 2006.

fliktů jsou povahy kulturní, ekonomické nebo politické. Zejména nové práce (např. Arnsonová a Zartman, Ballentineová a Sherman, Kaldorová, Kalyvas, Sambanis) však již naznačují, že také původní „fundamentalisté“ či „redukcionisté“ (Paul Collier a skupina expertů Světové banky), vyzdvihující ekonomické faktory jako primární příčiny válek a ozbrojených konfliktů, začínají své kvantitativní analýzy doplňovat o kvalitativní studie jednotlivých konfliktů, včetně šetření v terénu, a své závěry poněkud korigovat.

V rámci druhé kapitoly o současných válkách se **Jiří Tomeš** věnuje hodnocení proměny charakteru a obrazu válek a ozbrojených konfliktů, kterou potvrzuje převážná většina odborníků (nikoli však všichni). Jak se svět válek proměnil či v jakých ohledech, o to se však opět vedou spory. Autor nastiňuje ve zkratce řadu aspektů, v nichž jsou konflikty po konci studené války nové. Zároveň však kriticky upozorňuje na to, že skutečně nových prvků je velmi málo. To platí i o proměně geografického obrazu současných konfliktů, která ovšem ukazuje jasnou tendenci jejich koncentrace na periferii světa a podél dělících linií kulturních společenstev.

Oba příspěvky tak chtějí upozornit na skutečnost, jak i přes snahu po objektivizaci studia stále existují možnosti subjektivního přístupu a rozdílné interpretace zdánlivě tak obvyklých či známých jevů, jakými jsou války. Odpověď na otázku, jak konec studené války přispěl k vývoji válek a k proměně jejich obrazu, tak zůstává i nadále otevřená. Přesto lze konstatovat, že již máme o světě konfliktů dostatek poznatků, abychom mohli identifikovat nejen jejich strůjce, ale i formulovat opatření, jak konflikty eliminovat. Chybí však skutečná vůle a supranacionální autorita, která by tato opatření realizovala.

Za nejvýznamnější podmínku mírového, resp. bezpečnějšího rozvoje, se považuje rozvoj sociálně ekonomický a odpovídající zlepšení kvality života. Již jednoduché srovnání zemí podle indexu lidského rozvoje a výskytu ozbrojených konfliktů¹⁰ a humanitárních katastrof dokumentuje zřejmé souvislosti ekonomické úrovně a bezpečnosti. Problémy rozvoje a růstu znamenají také růst problémů, zejména proto, že rozvoj je již z podstaty nerovnoměrný, a to v čase i v prostoru. Celá plejáda vědců (v čele s nositeli Nobelových cen) diskutuje problémy rozvoje a rozvojové pomoci, možnosti implementace úspěšných systémů a modelů ekonomického a společensko-politického systému do zaostalých zemí. Přitom stále neznáme odpověď na takové základní otázky, jako např., zda je demokracie podmínkou úspěšného ekonomického rozvoje nebo naopak.

Příspěvek **Josefa Novotného** k uvedeným otázkám je složen ze tří relativně odlišných částí. V první části se autor pokouší o stručné nastínění přístupů k rozvojové problematice, resp. k otázkám rozvoje chudých zemí. Zdůrazněn je přitom politicko-ideologický kontext rozvoje, neboť vztahy mezi bohatými a chudými (ať už se jedná o země, sociální skupiny nebo jednotlivce) byly vždy do značné míry formovány politicky a ideologicky. Pojátkem druhé a třetí části je problematika nerovnosti ve společnosti. Cílem druhé části je poukázat na některé důvody, proč se

¹⁰ Human Development Report 2005 (http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_complete.pdf).

vlastně ekonomickými nerovnostmi ve společnosti zabývat. Zdůrazněny jsou příčinné souvislosti mezi charakterem distribuce příjmů, ekonomickým růstem a mírou (příjmové) chudoby. V rámci současných trendů autor poukazuje na prokazatelné prohlubování příjmových nerovností uvnitř řady rozvojových zemí, který spojuje s některými procesy ekonomické globalizace. Třetí část je věnována pokusu o interpretaci existujících empirických poznatků o vývoji globální příjmové nerovnosti. Autor se také pokouší osvětlit neoprávněnost častých jednostranných proklamací o zvyšování či snižování světové příjmové nerovnosti. Ačkoliv trend vývoje příjmové nerovnosti na globální úrovni podle něj není jasný, dochází ke změnám ve struktuře této nerovnosti. Klesá relativní význam mezistátních ekonomických rozdílů a roste význam rozdílů vnitrostátních. Závěrem autor naznačuje, že globalizace světovou společnost rozděluje stále zřetelněji po příjmových vrstvách. Upozorňuje tak (mj. i v souladu s přesvědčením řady ekonomů a bezpečnostních expertů) na riziko dalších sociálních problémů a konfliktů, které majetkové rozdíly, a zejména příležitost je (třeba i násilím) změnit, silně stimuluje¹¹.

Další významný problém současného světa představuje právo na sebeurčení, vlastní identitu a na kulturní rozvoj, která se v rozvojovém světě obvykle nerespektují. Je pozoruhodné, že některé národy, i když většinou za cenu velkých obětí, mohou ideu vlastního státu naplnit (Eritrea, Východní Timor, a pravděpodobně Kosovo a Palestina). Jiným vlády států a mezinárodní společenství toto právo ani nedopřejí, ani s jeho realizací nepomohou. Čečensko, turecký či iránský Kurdistan, Tibet, Ujgursko, tamilský Illám, „stát“ Karenů, jižní Súdán představují dlouhodobě odstrašující příklady lhostejnosti vůči principům, kterými se mezinárodní společenství v čele s OSN honosí. Ani tak jasné případy, jako je faktické rozdělení Somálska na funkční Somaliland a nefunkční vlastní (bývalé italské) Somálsko s Mogadišem, nevedou (na rozdíl od problematického Kosova) k procesu jeho uznání mezinárodním společenstvím. Ještě hůře na tom jsou některé původní populace, kterým v jejich vlastních zemích často hrozí zánik. V řadě případů jsou opomíjené „malé“ konflikty spojeny s otázkou přežití některých etnik, např. v Amazonii, Nigérii, Etiopii nebo ve střední Africe (viz tragický osud pygmejů Twa, kteří byli v rámci „první africké války“ dokonce loveni jako zvěř).

Již prvotní globalizace, založená na koloniální expanzi (15.–19. století) připravila Zemi o většinu původních populací, zejména v Novém světě, přičemž tento negativní trend leckde pokračuje. Osud a vývoj řady původních etnik (*indigenous people*) je však v řadě ohledů paradoxní. V Kanadě eskymáčtí Inuité získali do správy celou velkou provincii (Nunavut) a v Austrálii byly původním obyvatelům (*aboriginals*) vráceny jejich symboly jako Uluru/Ayers Rock, které nyní mohou spravovat a používat ke svému prospěchu a komerčnímu rozvoji (vesměs proto, že téměř nikdo se

¹¹ Souvislosti globalizace, nerovnoměrného rozvoje a ozbrojených konfliktů dokumentují některé údaje. Např. druhou nejčastější příčinu dětské úmrtnosti v rozvojovém světě představují průjmová onemocnění. Např. Human Development Report 2006 uvádí, že mají ročně na svědomí úmrtí 1,8 milionu dětí, šestkrát více než činil průměrný roční počet všech obětí ve válkách a konfliktech 90. let. Tento údaj je však zavádějící, neboť právě v důsledku válek, uprchlických vln a humanitárních katastrof se prudce zvyšuje obecná, a zejména dětská úmrtnost, zvláště pak v důsledku epidemií.

již nemůže – neumí či nechce – žít tradičním způsobem). Naproti tomu je situace mnoha malých etnických populací diametrálně odlišná a některé jsou na pokraji vyhubení. Uvedené problémy představují inspirační zdroj kapitoly **Lívie Šavelkové**, která se v ní soustřeďuje na konstrukci identity domorodce v rámci globalizující se společnosti. Ve svém příspěvku se snaží odpovědět na otázku, kdo jsou původní obyvatelé světa, jejichž identitu se pokouší pod různými definicemi vymezit světové organizace, neziskový sektor, vlády jednotlivých států a vůči nimž se snaží vymezit i samotní představitelé domorodých skupin. Autorka se dále soustředí nejen na procesy, jimž byli a jsou původní obyvatelé vystaveni ze strany dominantních společností (jako asimilace, genocida, etnocida, ekocida, integrace), ale také na ty, kterými zpravidla v jejich důsledku procházejí (jako například etnizace, či „revitalizace“). Domorodí obyvatelé jsou (rozmanitě) vnímáni v rámci vztahu ke státu, k mezinárodnímu společenství, k mezinárodnímu právu a jako předmět studia etnicity.

V protikladu s procesy globalizace, jimiž primárně vládnou a z nichž nejvíce těží velmoci a velmocenské struktury finančního kapitálu a nadnárodních korporací „Západu“, aktivizují se také těmito procesy dotčení obyvatelé (nejen původní populace) a odpůrci takto determinovaného toku dějin a jejich jednostranné neoliberalní interpretace. Tento odpor vůči globalizaci, resp. jejím negativním dopadům, má řadu podob, až v posledním období však dochází ke koordinaci jeho aktivit. Právě tento proces se pokouší zachytit a analyzovat **David Festa**. V úvodu svého příspěvku autor diskutuje události, které vedly na konci 90. let 20. století k demonstracím a protestům proti institucím, jako je Světová obchodní organizace nebo Mezinárodní měnový fond. V této souvislosti zmiňuje roli tzv. antiglobalizačních hnutí, jejichž koordinovaný odpor je namířen nejen vůči negativním dopadům, jež přináší globalizace, ale i proti současnému korporativnímu kapitalismu jako takovému. Vznikající antiglobalizační či lokální sociální hnutí formulují svůj postoj jako protest či hledání alternativ vůči globalizaci, vnímané jako neoliberální projekt. Tedy proti takové globalizaci, z níž profitují jen silné ekonomické subjekty, např. nadnárodní společnosti. V další části stručně seznamuje s hlavními teoretickými přístupy k pojetí sociálních hnutí a kolektivního jednání, které se doposud v sociálních vědách vyprofilovaly.

Hlavní část příspěvku je zaměřena na příklady jednotlivých sociálních hnutí, např. hnutí Zachraňte řeku Narmadu v Indii, hnutí seringueiros v Brazílii. Popisuje důvody a výsledky úsilí těchto hnutí postavit se proti „snahám o rozvoj“ vlastního území, jež jsou jim vnucovány zvnějšku, nadnárodními korporacemi, mezinárodními finančními institucemi i vládami států. Festa dále dokládá, jaké metody, strategie a prostředky jednotlivá hnutí používají, aby svůj odpor a cíle přenesla na řádově vyšší úroveň (státní, transnacionální), a stala se tak součástí transnacionálních sítí, které sdružují sociální hnutí z celého světa (jako PGA, WSF, ATTAC). Pro tento vznikající prostor spolupráce a kontaktů i společných akcí zavádí pojem transnacionální prostor rezistence. Je ovšem otázkou, zda se tento – zatím spíše virtuální – prostor zaplní a propojí s dalšími občanskými aktivitami, sledujícími podobné cíle, které zejména po konci studené války prodělaly obrovský rozvoj, a zda aktéři operující v jeho rámci dosáhnou vyšší efektivity.

Globalizace totiž také přispěla k tomu, že se rozmnožily aktivity občanského sektoru; sféra nevládních organizací čítá asi 50 000 subjektů mezinárodních a již více než 10 milionů subjektů národních (jen v USA jich působí cca 2 miliony, v Indii 1–2 miliony, v Evropě 3–4 miliony). Tyto organizace a aktivity naznačují mnohým „starým“ vládcům – politikům postiženým nemocí mocných (která se projevuje neschopností se o moc dělit), že nastává nová éra demokratizace a vývoje společnosti. Pokud bychom brali vážně Václava Klause, který v aktivitách NGO – „ngoismu“, „ekologismu“ a občanské společnosti spatřuje největší nebezpečí demokracie a svobody¹², pak bychom, vzhledem k uvedenému trendu, měli považovat za zázrak, že vyspělý svět není zmítán permanentní krizí a že nežijeme v novém otroctví. Ve skutečnosti je tomu právě naopak. Byl to také rozvoj nevládních aktivit a veřejného tlaku, který významně přispěl k posílení mírotvorných kapacit v 90. letech a k poklesu intenzity ozbrojených konfliktů v následném období, zejména tam, kde tomu politici tak nebrání. Byla to opět internacionální občanská aktivita (včetně tzv. antiglobalistů), která má největší podíl na transformaci politiky strukturálního přizpůsobení, jež v řadě případů přispěla ke vzniku konfliktů a prohloubení sociálně ekonomických problémů v rozvojovém a postkomunistickém světě, což nyní již přiznává řada světových ekonomů včetně Milтона Friedmana¹³. Podobně i jistý pokrok, který zaznamenáváme v případě oddlužení nejchudších zemí, je do značné míry výsledkem tlaku občanské společnosti. Jsou to tedy spontánní nevládní občanské aktivity, které dávají naději, že se ve světě prosadí principy soudržnosti, a nikoli egoistické zájmy etnocentrických států a jejich populistických vůdců, hájících pod pláštíkem nefunkční OSN status quo a privátní zájmy velkých společností a sponzorů.

Uvedené téma a otázky, stejně jako řada dalších, jsou v práci zatím jen naznačeny a představují další rozsáhlé pole působnosti společenských věd.

Shrnutí, které je tu místo skutečného závěru, sotva může být jiné než kontroverzní: na jedné straně to vypadá, že naše vyspělá a inovativní společnost ztrácí schopnost kontrolovat síly a konflikty, které generujeme, na druhé straně máme čím dále více informací a možností, jak uvedené síly a konflikty dostat pod kontrolu a řešit. Záleží přitom tedy jen na vůli a schopnosti povznést se nad individuální a krátkodobé zájmy spotřebitelů a politiků.

Diskutovaná témata bezpochyby svádějí k subjektivní a poněkud černobílé interpretaci – k jednostrannému popisování příkladů bezpráví, které často „anonymní“

¹² Viz tvrzení Václava Klause: „Občanská společnost je polemika se svobodnou společností a je povinností každého demokrata ze všech svých sil, do konce svých věků proti ní bojovat.“ Nešťastný debakl zeleného osamělce, *Právo* 14. 7. 2005. Nebo v článku Na cestě k svobodě a trhu: „Není možné naslouchat dnes populárním ‚ismům‘ (jako je multikulturalismus, humanrightismus, ekologismus, supranacionalismus, komunitarismus, feminismus, NGOismus, atd.). Tyto ‚ismy‘ k větší svobodě nepřispívají, naopak ji ohrožují.“ *Hospodářské noviny*, 16. 11. 2006 (iHNED.CZ [http://hn.ihned.cz/index.php?p=500000_d&article\[id\]=19769730](http://hn.ihned.cz/index.php?p=500000_d&article[id]=19769730))

¹³ Michael Hirsch: The Change Agent, Milton Friedman Made a Maverick Ideology Into a Secular Religion (*Newsweek* 17. 11. 2006 – <http://www.msnbc.msn.com/id/15770837/site/newsweek/page/2/> nebo <http://www.cato.org/special/friedman/friedman/friedman4.html>).

hegemoni trhu a politiky bez skrupulí páchají na slabých a bezbranných obětech. Předpokládáme však, že uvedené kritické pojetí, zaměřené zejména na negativní aspekty současného vývoje, byt' je lze v určitých ohledech považovat za jednostranné či subjektivní, je zcela na místě a rozhodně potřebnější než přístup opačný, spočívající v glorifikaci úspěchů, zamlčování a maskování současných globálních a regionálních problémů nebo předstírání, že se nás netýkají.

Publikaci doplňuje sada příkladů, které mohou sloužit jako podklad pro školní (studentská) cvičení, semináře a práce. Jejich cílem je poskytnout otázky a inspiraci pro diskusi studentů a také naznačit témata jejich odborných prací a dalších výzkumů. Příklady, náměty a otázky jsou strukturovány do tří tematických okruhů: a) původní obyvatelé, globalizace a sociální hnutí; b) problémy rozvoje, globalizace a chudé země; c) současné války a ozbrojené konflikty a jejich proměna. Každý cvičební text – příklad začíná citací nebo stručnou charakteristikou problému, resp. konfliktu; následuje formulace otázek naznačujících možnosti samostatného výzkumu a výběr některých informačních zdrojů. Snahou je nabídnout některá zajímavá (známá i méně známá) témata, která se vztahují (nejen) k obsahu předchozích textů, a prostřednictvím několika otázek či úkolů ukázat, jakým směrem by se mohlo ubírat studium dané problematiky. Uvedené příklady pro cvičení je však třeba vnímat spíše jako naznačení typů možných problémů a jako popud ke kritickému přemýšlení o nich, tedy nikoliv přímo jako návod, jak případné studie zpracovávat.

„Ještě se nám nikdy nedařilo tak dobře, ale může se nám dařit ještě lépe, a to především těm, kteří takové životní šance jako my (ve vyspělém světě) nemají. Proto jsme povoláni k tomu, abychom svobodu aktivně a smysluplně naplňovali a rozvíjeli, neboť vývoj může všechno změnit, a jestliže zůstaneme nečinnými, pak nebezpečí komplikací a krizí vzroste.“ (Ralf Dahrendorf)¹⁴

„Pokud fakta neodpovídají teorii, změňte fakta.“ (Albert Einstein)

¹⁴ Ralf Dahrendorf: Hledání nového řádu. Paseka 2007, s. 27; originál Auf der Suche nach einer neuen Ordnung. Vorlesungen zur Politik der Freiheit im 21. Jahrhundert. C. H. Beck, München 2003.

Globalizace a uspořádání globálního systému

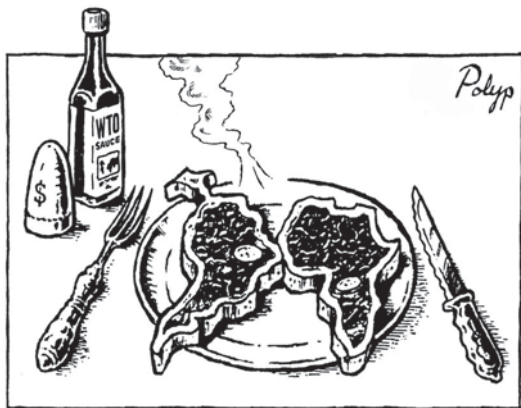
ALEMAYEHU KUMSA

1. Základní pojmy globalizace

Otázky spojené s **globalizací** jsou již od konce studené války přitažlivým tématem odborných i populárních diskusí. Pokud chceme definovat obsah pojmu globalizace, nevyhneme se neshodám. Abychom si udělali přehled o tom, co pro různé odborníky tento termín představuje, uvedeme zde některé základní myšlenky – přístupy.

Joseph Stiglitz, nositel Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2001, definuje globalizaci jako „...užší integraci zemí a národů světa, která s sebou přinesla ohromné snížení nákladů na dopravu a komunikaci a zhroucení umělých bariér bránících přeshraničnímu pohybu zboží, služeb, kapitálu, znalostí a (v menší míře) také lidí – pracovní síly.“ (Stiglitz 2002, s. 9)

Jeden z předních autorů **teorie globalizace a demokracie** David Held v jedné ze svých prací uvádí: „Globalizace znamená rozpínání a současně intenzifikaci sociálních, ekonomických a politických vztahů napříč regiony a kontinenty. Je to multidimenzionální jev, který zahrnuje řadu různých procesů, působí v různém čase a na mnoha různých úrovních.“ (Held 2000, s. 395) Uvádí několik příkladů těchto globalizačních procesů, jakými jsou expanze obchodu mezi rozmanitými zeměmi nebo šíření technologií, kulturních trendů, ale také zbraní hromadného ničení v zemích aspirujících na (vel)mocenské postavení, které se však odehrává pod intenzivním politickým dohledem – supervizí a regulací. Do rozhodování a regulačních aktivit se zapojují veřejné a soukromé subjekty působící na národní (makro)regionální a globální úrovni. Globalizace je považována za přínosnou v řadě dalších sfér. „Za zdroj efektivní politické moci již nemohou být nadále považovány národní vlády – výkonná moc se totiž sdílí a provozuje rozličnými silami a činiteli na národní, regionální a mezinárodní úrovni.“ (Held 2000, s. 399)

Některé autorů vidí globalizaci jako výsledek dlouhodobých procesů ekonomické integrace. Globalizace představuje neúpornou fázi světového vývoje; v jejím rámci nadnárodní ekonomická integrace začíná dominovat světu, jehož základním prvkem je, či byl, stát. Některí ekonomové odvozují rozvoj či urychlení globalizace od založení tzv. **Brettonwoodských institucí** v roce 1944 v Bretton Woods (New Hampshire, USA), mezi které patří Mezinárodní měnový fond (MMF, International Monetary Fund – IMF), Světová banka (SB, World Bank – WB) a Všeobecná smlouva o obchodu a clech (General Agreement on Trade and Tariffs – GATT). Poslední zmiňovaná dohoda GATT byla sice podepsána později v Ženevě, ale první rozhovory o jejím vzniku se uskutečnily právě v Bretton Woods.

Současnou globalizaci lze z uvedeného hlediska považovat za historicky specifické uspořádání post-brettonwoodských mezinárodních vztahů, strukturovaných strategií hromadění kapitálu v rámci (perspektivně) post-hegemonního světového systému. Sociolog Leslie Sklair chápe globalizaci „jako formu korporativního řízení nestabilního mezinárodního systému“ (cit. v McMichael 2005, *The Handbook of Political Sociology*, s. 587). Jiný pohled poskytují autoři, kteří globalizaci považují za ideologické ospravedlnění rozvoje **neoliberální politiky**.

Pro jiné je globalizace „...posílením dominantního postavení světového kapitalistického ekonomického systému, odstraňující primát národně-státních korporací a organizací ve prospěch korporací a organizací nadnárodních, a prostřednictvím globální kultury postupně ničící lokální kultury a tradice.“ (Douglas 2002, s. 285)

Globalizace má v různých částech světa zastánce i oponenty, podle toho, jakou odezvu v příslušných oblastech vyvolává. Nejsilnější opozice se ozývá v rozvojovém světě. Poukazuje mimo jiné na nevyvážené obchodní vztahy mezi vyspělým světem a „Jihem“, na přesun škodlivých výrob ze Severu na Jih a na zneužívání přírodního bohatství zaostalejších zemí. Dochází např. k tomu, že rostlinné výtažky a semena (často se jedná o prvky tradiční medicíny) původem z rozvojových zemí jsou využívány farmaceutickými firmami západu, přičemž nároky na jejich patentování si činí západní vědci a korporace vyspělého světa. Indická vědkyně a aktivistka Vandana Shivaová tento proces komentuje: „Globalizace není jen geografickým fenoménem, který eliminuje státní hranice kvůli volnému pohybu kapitálu. Globalizace rovněž boří etická a ekologická omezení obchodu. Se vším se totiž dá obchodovat, všechno je na prodej – geny, buňky, rostliny, semena, vědomosti, voda, a dokonce i znečištěné ovzduší. Život ztratil punc čehosi posvátného tím, jak se živoucí systémy staly novými zdroji surovin, novými místy investic a novými výrobními lokalitami. Také znečištěné ovzduší a odpad se staly předmětem obchodu v hodnotách stovek milionů dolarů či eur. Místo toho, aby (vyspělý) svět neprodukoval znečištění, objevily se mechanismy, které bohatým umožňují prodávat odpad a znečištění chudým. Chudým zemím a lidem se tak právo na život upírá dvojím způsobem. Na jedné straně jsou jim – v rámci svobodného trhu – odnímány zdroje, které je živí, a na druhé straně se u nich velmi neférově (disproporcionálně) hromadí produkty znečištění a odpady globální ekonomiky.“ (Shiva 2000, s. 128)

Globalizaci lze hodnotit z celé řady hledisek. Představy lidí a skupin o globalizaci jsou založeny na jejich úrovni vzdělání, ekonomické situaci, ideologické orientaci

i na lokalizaci. Teorie globalizace úzce souvisejí s představami o globálním uspořádání, s pojetím světa jako jednotného systému. Jednotlivé teoretické koncepty ale obvykle reflektují různé dimenze „globálního“.

2. Čtyři pojetí globálního systému

Diskuse a literatura o globalizaci jako specifickém tématu teoretického i empirického studia se rozvíjí zejména od 70. a 80. let 20. století. To však neznamená, že proces globalizace je pouze záležitostí nedávné doby. Teorie globalizace se vyčlenila od jiných směrů zdůrazňujících celosvětovou (globální) perspektivu tím, že za svou primární společenskou jednotku považuje celou Zemi, kterou studuje jako jednotný sociální systém. Teorie globalizace chápe různé semi-komplexy – etnika, národy, státy, organizace, hnutí či náboženství – jako společenské formy, jež se profilují a konstituují na základě vztahu k jiným jednotkám (subjektům), které jsou nositeli specifických vlastností a společenské kvality. Uvedené subjekty lze nahlížet (studovat) univerzálně – z globálního pohledu. Jednotliví autoři se přitom zaměřují na různé dimenze globálních systémů a struktur. Mezi nejznámější podle Beyera (2003) patří:

1. Immanuel Wallerstein – **globální ekonomika**
2. John W. Meyer – **globální občanský systém (řád)**
3. Ronald Robertson – **globální kultura**
4. Niklas Luhmann – **globální společnost**

Uvedení autoři významně přispěli k rozvoji teorií, které vnímají světovou společnost jako jeden systém, stejně jako přístupů ke studiu globalizace a vývoje globálních systémů; jedná se o základní, nikoli však jediné, teorie a přístupy. Jejich myšlenky a závěry nám pomáhají poznávat nejen multidimenzionální strukturu a kulturu globálního systému, ale i jim vlastní dvoj- či mnohoznačnost, a také protiklady globalizace.

2.1 Immanuel Wallerstein: globální ekonomika

Teorie světového systému Immanuela Wallersteina nachází kořeny ve francouzské historické škole „Annales“, zejména v práci Fernanda Braudela a v **teorii závislosti** odvozené z marxismu. Oba přístupy zdůrazňují, že není možné pochopit politické a ideologické změny (ve vývoji světa), aniž bychom jednotlivé fenomény nezasadili do jejich ekonomického a materiálního kontextu. Wallerstein přitom vycházel z analýzy společnosti jako celku, nikoli jen jedné její části. Při typologizaci společenských systémů zjišťuje, že „... určující charakteristikou sociálního systému... je existence a rozvoj dělby práce, v jejímž rámci se různé sektory a lokality/regiony stávají závislé na vzájemné ekonomické směně, která v důsledku vede k hladkému a průběžnému uspokojování potřeb v dané sféře či oblasti.“ (Wallerstein, cit. v Beyer, s. 156)

Wallersteinova typologie dělí společenské systémy do tří skupin: **minisystémy**, **světové říše** a **světové ekonomiky**. První kombinuje primitivní dělbu práce (na bázi pohlaví a věku) s jediným kulturním systémem. Pro minisystémy jsou typické jednoduché zemědělské nebo lovecké a sběračské aktivity, které již vymizely, protože byly pohlčeny světovými říšemi či světovými ekonomikami. Světové říše charakterizují rozmanité kulturní systémy, ale jediný politicko-ekonomický systém a jemu odpovídající dělba práce. Jejich příkladem jsou velké civilizace minulosti, které vytvořily Čína, Egypt a Řím. Světové ekonomiky zahrnují rozmanité státy a kultury v rámci systému dělby práce, který organizuje její nejvyspělejší jádro. S vývojem moderního světového systému mizí i světové říše-systémy (včetně posledního komunistického), když podlehly rozvoji jediné světové ekonomiky, která konečně zahrnuje celý svět. Wallerstein chápe moderní globální systém především jako systém (kapitalistické) ekonomiky, založené na volném trhu a **komodifikaci**, tj. redukci všeho na obchodovatelné zboží. Současná světová kapitalistická ekonomika pro něj představuje globální sociální kontext, který determinuje všechny ostatní aspekty společenského života, vývoj a chování států, občanskou společnost i kulturu.

Počátek formování moderní světové kapitalistické ekonomiky se v západní Evropě datuje od poloviny 15. století. Jak v rámci Hansy (ovládající trh zemí Severního a Baltského moře) tak ve Středomoří se vytvořila početná vrstva obchodníků, kteří se do značné míry osvobodili od parazitující státní/monarchistické byrokracie a její neproduktivní spotřeby. Jejich obchodní styky se rozšířily daleko za hranice Evropy a brzy obsáhly jak Asii, tak zejména Nový svět – Ameriku. Díky obchodní a koloniální expanzi se oblasti, které sice ovládaly různé evropské mocnosti, staly součástí jediného systému dělby práce. Vznikající západoevropské jádro ekonomiky začíná být schopné ovládat celý svět.

V rámci formování světové ekonomiky se podle Wallersteinovy teorie svět rozdělil na tři základní geoeconomické jednotky: **jádro**, **periferii** a **semiperiferii**. Tato nová světová ekonomika také umožnila vznik a rozvoj národních států. Podle postavení v rámci světové dělby práce se ekonomiky národních států stávají součástí jádra (centrální oblast světové ekonomiky), semiperiferie nebo periferie. Systému dominují jádrové oblasti (západní Evropa, severní Amerika, nověji Japonsko), ve kterých se koncentruje kapitál. Jádro charakterizuje koncentrace rozmanitých ekonomických aktivit, zejména služeb a sofistikovaných technologií a relativně vysoké mzdy. Periferní oblasti poskytují jádru suroviny a levné zboží. Jejich ekonomiky produkují jen primární komodity, jsou založeny na levné práci a užívají jednoduché technologie.

Vztah mezi jádrem a periferií je (nejen marxisticky orientovanými autory) charakterizován jako závislost nebo vykořisťování. Semiperiferie je podle Wallersteina využívána jádrem a sama vykořisťuje periferii. Semiperiferie nevykazuje žádné specifické rysy, spíše představuje kombinaci jádra a periferie; ve světovém systému funguje jako stabilizační nárazník i jako přechodná či proměnlivá kategorie (v současnosti ji tvoří středovýchodní Evropa, Rusko, Latinská Amerika, jihovýchodní Asie nebo Čína). Některé země periferie mají značný potenciál růstu v ekonomické hierarchii (Čína, Indie). Jejich snaha po začlenění do jádra z nich činí ideální pro-

středníky, umožňující jádru udržení kontroly periferie. Aniž by došlo k vyhození vztahům – polarizaci zájmů mezi jádrem a periferií, jež by mohla vést k destabilizaci systému, převezme semiperiferie část viny za vykořisťování, takže systém funguje dál a kvůli konfliktům na periférii se nehrouť. Např. v raném období, kdy jádro představovaly evropské mocnosti, ovládlo Španělsko jižní Ameriku a přetvořilo ji v semiperiferii, přičemž Brazílie a další latinskoamerické země plní tuto funkci do současnosti.

Geografická kategorizace států, plnicích roli jádra, semiperiferie a periferie, je důležitým prvkem teorie světového systému. Podle Wallersteina a jeho následovníků představuje **národní stát** politickou formu, kterou zrodila moderní doba. Moderní státy se proto zásadně liší od světových říší. Světové říše zakládaly své ekonomiky na redistribuci nadhodnoty prostřednictvím takových mechanismů, jakými jsou poplatky, daně, konfiskace a drancování majetku a zdrojů. Trh tvořil méně významnou část ekonomiky. Moderní státy naopak působí v rámci globální ekonomiky jednoznačně ovládané trhem. Podle Wallersteina to bylo právě působení tržních sil, které zformovalo jádro, semiperiferii a periférii. Státy samy trh neřídí, pouze posilují (nebo oslabují) jeho působení. Jádrové oblasti generují nejsilnější státy, které pak chrání zájmy jádra vůči semiperiferii a periférii, a na této praxi se, jak např. dokumentuje řada aktivit skupiny G7, nic zásadního nemění.

Velmi zjednodušeně lze Wallersteinův geoekonomický model vývoje světa charakterizovat následovně:

- V letech 1450 až 1600 se vytvořily základy Evropou kontrolované světové ekonomiky založené na produktivním zemědělství a rozvoji řemesel a obchodu. Centry vznikajícího systému byl Amsterdam, Antverpy a jejich zázemí. Jimi ovládané regiony v sousedství a ve Středomoří tvořily semiperiferii, periférii pak Pobaltí a Nový svět. Toto období představovalo fázi expanze budoucí moderní světové ekonomiky.
- V letech 1600 až 1750 došlo ke konsolidaci systému, při dominanci merkantilistického způsobu řízení ekonomiky, s jehož pomocí jádro (již s Anglií) proměnilo většinu světa v periferní koloniální říše (Wallerstein 1980).
- V období 1730 až 1870 se s nástupem průmyslové revoluce stala dominantní silou jádra Anglie. V této fázi dochází jednak k expanzi světového systému, kdy jsou do světové ekonomiky v rámci kolonialismu začleněny rozsáhlé oblasti (např. Indie), jednak k následné (zhruba do roku 1870) konsolidaci (Wallerstein 1989).
- Fázi recese, která následovala, provázela vzestup mocností – Německa a Francie, které se postavily britské hegemonii na základě rozvoje produkce a vývozu nových komodit, zejména oceli a chemických výrobků.
- Éra další expanze evropských ústředních mocností s cílem získat či přerozdělit nové kolonie se odehrála koncem 19. století převážně v Africe („račka o Afriku“).
- Během 1. světové války vstoupily na scénu USA, které se po 2. světové válce staly ústřední mocností díky expanzi, založené na masové spotřebě nových výrobků, zejména automobilů, letecké techniky a umělých hmot. Ve snaze

- proniknout na nové trhy hroučící se koloniální říše prosazoval nový hegemon opět pravidla volného trhu. Tato poslední expanze trvala do 60. let 20. století.
- Poslední fáze (70.–80. léta) charakterizovaná (státním) protekcionismem, recesí (ropné šoky) a nestabilitou představuje podle autora novou éru vývoje světového systému (Wallerstein 1989).

2.2 *John Meyer*: globální občanský systém

John Meyer a jeho kolegové přispěli k rozvoji konceptů globální organizace ve dvou směrech. V empirické rovině testováním Wallersteinova modelu světového systému využitím exaktních kvantitativních metod. Vycházeli přitom z řady Wallersteinových předpokladů, zejména těch, které se týkaly struktury světové ekonomiky. Meyer nejen ověřuje a rozvíjí převzatý model, ale Wallersteinův teoretický přístup obohacuje o analýzu politických systémů (systémů vlády), resp. **globálního systému národních států**.

Podle Meyera působí globální systém států paralelně se světovou ekonomikou a do značné míry (narozdíl od Wallersteinových předpokladů) funguje nezávisle na ní. Tvrdí, že národní státy nejsou determinovány jen světovou ekonomikou: státy (a vlády) samy o sobě také ovlivňují působnost (a aktivitu) této ekonomiky způsobem, který se neomezuje jen na ekonomické formy. Meyer říká, že „Světový politický systém je úzce spojen se vznikem a expanzí světové komoditní ekonomiky, ale angažuje se také v restrukturalizaci a organizaci ekonomiky a při transformaci celého sociálního systému.“ (Meyer, cit. v Beyer 2003, s. 156) Meyer tak oponuje základní myšlence Wallersteinova modelu, že globální společenský systém je ve své podstatě světovou ekonomikou, v jejímž rámci státy představují jen určitou nadstavbu. Podle Meyera ekonomická perspektiva není synonymem perspektivy celku; to znamená, že ekonomika samotná nemůže vysvětlit nezávislé (mocenské) fungování a různorodost systému národních států.

Kritika Wallersteina má jak empirické tak teoretické základy. V teoretické rovině Meyer rozlišuje mezi občanským systémem a ekonomikou jako mezi dvěma rozdílnými systémy tvorby společenských hodnot. Ekonomika vytváří hodnotu prostřednictvím komodifikace, tj. skrze těžbu, produkci, směnu a spotřebu komodit (Meyer, cit. v Beyer 2003). V tomto ohledu odpovídá působnost trhů a politických aktivit Wallersteinově teorii. Občanský, resp. politický systém ale vytváří (generuje) hodnoty na základě alokace kolektivní autority. Veřejné občanské systémy – vedle své úlohy v tržní ekonomice – mají ve své působnosti služby, jejichž poskytování a distribuce není řízena (regulována) směnou a trhem. Státy investují do (veřejných) služeb nikoli v závislosti na požadavcích trhu, ale proto, aby uspokojily základní potřeby občanů a reprodukci systému: zajišťují např. sociální služby, vzdělání, ochranu práv atd.

Meyer a jeho kolegové analyzovali roli současného státu a ukázali, že ve světě roste počet centralizovaných států, které se přitom úrovní ekonomického rozvoje příliš neliší. Toto zjištění je do značné míry v rozporu s očekáváním, že fungování politických struktur odráží pozici státu v hierarchii geoeconomického systému.

V realitě fungují státy a vlády na periferii podobně jako ty, které jsou součástí jádra – snaží se o upevnění, centralizaci moci.

Meyer zdůrazňuje, že globální systém národních států vykazuje (až na několik výjimek) tendence a cíle analogické s „ideou pokroku a rovnosti“ mezi občany a mezi národy. Podle Meyera mají národní státy silnou vnitřní autoritu a výjimečně stabilní hranice, které jsou však v případě řady zemí **třetího světa** pochybným dědictvím necitlivého koloniálního parcelování. Národní státy tak představují základní subjekty světového občanského systému, zejména proto, že stále více reprezentují zájmy svých občanů.

Meyer se také věnoval studiu rozvoje a šíření národních vzdělávacích systémů po 2. světové válce. On a jeho kolegové se odvolávají na formování obecnější „světové kultury“ v důsledku podobných tendencí ve výchově a vzdělávání v jednotlivých státech. Uvádějí, že jak systém vzdělávání, tak politické systémy (formy vládnutí) se v rámci „**prvního**“, „**druhého**“ i „**třetího**“ světa šíří současně. Tento souběžný rozvoj může být pouhou historickou náhodou, ale zdá se, že spíše odráží působení univerzální světové kultury, která produkuje a legitimizuje existenci národních států, a přispívá k reprodukci procesu formování národů na bázi individuálního občanství.“ (Ramirez a Meyer 1980, cit. v Beyer 2003, s. 166)

Podle Meyera je to světová kultura, která decentralizovaný systém států stabilizuje. Jejimi nositeli jsou intelektuálové, reflektující trendy vývoje světa, reprezentanti elity světové politické kultury, kteří se snaží smířit národní a globální zájmy.

2.3 Roland Robertson: globální kultura

Roland Robertson vychází z řady prací, ve kterých se sociologové v 19. a na počátku 20. století snažili definovat to, co je moderní (moderna). Zkoumá vztah mezi jednotlivcem a společností v moderních podmínkách a společenské formy, jež tento vztah produkuje; ty základní představuje „pospolitost“ či společenství (*Gemeinschaft*) a „společnost“ (*Gesellschaft*) Ferdinanda Tönniese. Klasičtí sociologové studovali rozdíly mezi pre-moderní a moderní společností v intencích posunu od lidské „pospolitosti“ ke „společnosti“.

Klíčovým projevem této změny je mnohostranná a dynamická diferenciací společnosti, která je produktem vývoje vztahů mezi jednotlivcem a společností. Tento proces modernizace je tak ve své podstatě endogenní povahy. Pro Robertsona globalizace představuje reprodukci tenzí mezi *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* v rámci současných společností. Vnitrosociální problém, který globalizace plodí, je dále zesilován tradičními konflikty mezi rozdílnými společnostmi (kulturami). Tyto vztahy a konflikty ovlivňují jak formování individuality, tak i reakce společností na chování jednotlivců a odlišných kultur.

Jádro této argumentace shrnuje tvrzení: „Modernizace stále silněji separuje jednotlivce od původního společenství... k prohlubování diferenciací dochází jak v rámci sítě příbuzenství a pospolitosti (*Gemeinschaft*)... tak mezi jednotlivci a společnostmi (*Gesellschaft*). Život v moderní společnosti tak poskytuje dva zdroje identity: první je odvozována od společnosti fungující na bázi etnické a kulturní příslušnosti, druhá

se formuje na základě individuálních prožitků, vztahů a preferencí – individuálního „bytí“.“ (Robertson a Chirico 1985, cit. v Beyer 2003, s. 168) Globalizace tento dualismus komplikuje, neboť inkorporuje rozmanité jednotlivé společnosti (kultury) do širšího systému, což vede k relativizaci jak společností, tak jednotlivců. Normy a hodnoty, institucionalizované v rámci určité společnosti, se v kontextu globalizace střetávají s jinými kulturami, které tu svoji vnímají jako jedinou „správnou“ společnost či kulturu.

Národní společnosti, jak je Robertson nazývá, působí v širším kontextu globálního systému společností, který ovlivňuje jejich formování a vývoj. Jednotlivci pak vytvářejí (či potvrzují) svoji identitu v rámci reflexe svého postavení v konkrétní společnosti a její skutečné či domnělé jedinečnosti. Kromě základní polarit mezi identitou jednotlivce a společností může každý jedinec dojít k vyjádření vlastní identity (pozice) na základě vztahu ke společností vyššího řádu. Kumulované vyjadřování individuální identity pak zesiluje vytvářené identity národní. Jak jednotlivci, tak národní společnosti působí v kontextu relativizujícího světového systému společností, jehož jednota či identita se projevuje v termínu „lidstvo“.

Robertson chápe globalizaci jako proces, který směřuje k vytvoření jediné globální společnosti. To vede k relativizaci významu individualizovaných polarit typu „já versus společnost“ s ohledem na hierarchicky významnější dualismus „společnost–lidstvo“, resp. konkrétní kultura/civilizace versus civilizace globálního řádu.

Klíčovou ideou Robertsonovy teorie je předpoklad, že lidstvo se ve svém vývoji nezastaví. Explicitně vyjadřuje svůj názor, když říká: „Termínem globalizace označuji všezahrnující proces, jehož prostřednictvím se prohlubuje vzájemná závislost jednotlivých částí světa, které se zároveň přizpůsobují dominantnímu jádru (hlavnímu producentovi globalizačních procesů). V perspektivě by takový proces mohl vést k oslabování společností založených na národnostním principu a vytvoření světové společnosti.“ (Robertson 1989, cit. v Beyer 2003, s. 169) Zatím však národní společnosti (státy) stále představují hlavní hráče v rámci globálního systému společností, stejně jako primární, ale již nikoli jediné determinanty určující individuální identitu.

Jednotlivci by mohli ze vztahu, který je vlastní dualismu „já–společnost“, uniknout. Mohou formovat, a ve stále vyšší míře také nacházejí, novou identitu napříč zavedenými společnostmi, a to díky rozvoji aktivit nadnárodních nevládních organizací, sociálních hnutí, migrace, cestovního ruchu, práci v zahraničí a rozvoji interetnických a interkulturních vztahů. Tato relativní nezávislost jednotlivců vnáší do tradičních společností napětí – konflikt, založený na individuálním (subjektivním) vnímání jejich postavení či identity; ve výsledku se tento konflikt projevuje v celém světě rozvojem rozmanitých minoritních forem osobní a kolektivní identifikace. Jinými slovy, individuální pól globalizačního procesu je zárukou působení národních společností a světového systému rozmanitých – identitu hledajících společností – jako určitého protipólu vlastní globalizace.

Globalizací zesilované napětí mezi jednotlivci, společnostmi a ekonomicky determinovaným světovým systémem však podle Robertsonovy teorie operuje pouze s těmito třemi silami – činiteli globalizace. Čtvrtou sílu představuje „lidstvo“ jako

celek. Aby ukázal podstatu a závislost modelu na obrazu (vnímání) identity, naznačuje možnosti vytvoření globálního řádu. Vzhledem k tomu, že uvedené entity jsou reflektovány v procesu formování vnitrosociálních a národních identit, opět zdůrazňuje napětí mezi společenstvím lidí (*Gemeinschaft*) a společenstvím subjektů (*Gesellschaft*). Avšak i tyto entity již byly globalizovány. Není však jasné, na základě jakého z uvedených vzorů by měla být globální společnost utvářena. A na druhé straně jak – na základě jakých jednotek – by měl být svět, resp. globální systém strukturován.

Podle Robertsona lze v rámci globalizace rozlišit dva typy pospolitosti/společenství (*Gemeinschaft*) i společnosti (*Gesellschaft*). V případě *Gemeinschaft* to jsou:

1. **Antiglobální forma globalizace:** lokální či regionální pospolitost vnímá, že světový systém se skládá z množství uzavřených společenských komunit, z nichž každá má svou vlastní inherentní a víceméně nesdělitelnou identitu. Naznačuje, že odmítání globalizace je do značné míry pochopitelnou reakcí na objektivní globalizační procesy a tlaky. Jako příklad Robertson uvádí politicko-náboženský „fundamentalismus“, a to nejen v muslimském světě, např. v Íránu či talibanském Afghánistánu, ale také konzervativní patriotismus (nový nacionalismus) některých evropských stran nebo fanatismus některých náboženských komunit v USA.
2. **„Globální vesnice“** jako další produkt globalizace; tento typ pospolitosti (*Gemeinschaft*) lze považovat za globální „systém“ pouze v případě, že jednotlivé komunity vnímají „globální vesnici“ v duchu Durkheimova „kolektivního vědomí“. Tato koncepce může být naplňována, pokud dochází díky afilaci, absorpci či toleranci ke stírání (kulturních) rozdílů mezi národy. Příklad tohoto modelu představuje římskokatolická církev nebo různá soudobá mírová hnutí.

Dva typy společenství (*Gesellschaft*) v rámci procesu globalizace představují:

1. **Sdružení otevřených společností:** tento model chápe svět jako asociaci otevřených společností, jež charakterizuje vysoká intenzita společensko-kulturních kontaktů. Národní společenství zůstává základem globálního systému. V jejich interakcích se (v ideálním případě) prosazují zájmy národních a kulturních entit i nadnárodních celků a systémů. Příklady představují různá hnutí liberálního nacionalismu, vznikající po celém světě, např. hnutí usilující klidnou cestou o vytvoření samostatného Québecu.
2. **Světová vláda:** tato forma společenské organizace (*Gesellschaft*) klade relativně malý důraz na integritu národních společností a upřednostňuje formování globálního systému na základě cílené a systematické organizace světa. Jejím vyjádřením jsou různé, převážně politické koncepty světové vlády (a předobrazem pak integrační snahy na nižších měřítkových úrovních světových regionů – nejzjevněji v rámci Evropy).

Robertson v jiné práci také zkoumá reakci náboženství na globalizaci, jež se projevuje ve dvou směrech. Na jedné straně tato reakce způsobuje formování či posilování osobních, kulturně-politických a etno-politických identit na kulturních – náboženských základech. Tuto tendenci dokumentuje vznik a šíření „fundamentalistických“

náboženských hnutí v zemích tak odlišných, jakými jsou Spojené státy, Írán, Indie či Japonsko. Na druhé straně se formují i globální náboženská hnutí. Robertson vedle římskokatolické církve uvádí různé liberalistické teologie (včetně jógy, hnutí Hare Krišna nebo hnutí kontrakultury), jež se objevují od počátku 60. let; zahrnuje mezi ně i eko-teologické směry včetně hnutí zelených. Poukazuje na aktivity církví i států, které v éře globalizace usilují o zachování kulturní identity jednotlivých skupin, a říká že „... globální systém je svědkem jak **politizace teologie** a náboženství tak ... **teologizace politiky**.“ (Robertson a Chirico 1985, cit. v Beyer 2003, s. 172) Politické instituce neustále zasahují do náboženských otázek a záležitostí a nevyhnutelně tak vyvolávají politickou odezvu. Součástí (studia) globalizace jsou tedy i procesy celosvětového náboženského oživení a procesy, jež produkuje napětí mezi církví a státem, mezi tradičními a světovými církvemi.

2.4 Niklas Luhmann: globální společnost

Společnost pro Luhmanna představuje systém. Společenské systémy jsou založeny na smysluplné komunikaci: rozmanité prvky a subjekty společnosti „používají komunikace, kontaktů, aby propojily události (akce, aktivity a jejich nositele), jež formují (velký) sociální systém.“ (Robertson a Chirico 1985, cit. v Beyer 2003, s. 175) Společnost je tak chápána jako všeobsahující společenský systém, zahrnující veškerou komunikaci, jako systém sociálních vztahů a kontaktů v nejširším slova smyslu; bez komunikace s vnějším fungujeme a zakrňujeme v hranicích vlastní omezené společnosti či pospolitosti. Chceme-li hovořit o nezávislých společnostech, musí podle Luhmanna mezi nimi existovat výrazná komunikační diskontinuita, jež kontakty omezí tak, aby docházelo jen k minimálnímu přesahu aktivit a vzájemnému ovlivňování.

Taková definice tak nabízí, či téměř vnucuje pojetí, že globální společenský systém vzniká pouze díky tomu, že sílí (možnost) komunikace mezi jakýmkoliv dvěma místy na Zemi. Luhmannova definice společenského systému umožňuje do jeho rámce začlenit a integrovat všechny subsystémy, zejména ekonomický a politický. Luhmann tvrdí: „Teorie společenských systémů vede, na základě své vlastní logiky, k teorii společnosti. Přitom k definici společnosti nepotřebujeme nutně politická či ekonomická kritéria, stejně jako charakteristiky – spojení občanská nebo kapitalistická společnost. To však neznamená, že bychom zanedbávali význam moderního národního státu či kapitalistické ekonomiky pro formování globálního společenského systému. Naopak, analýzy uvedených společenských jevů a procesů nám poskytují teoreticko-metodologický a terminologický rámec, jehož prostřednictvím můžeme tyto jevy a jejich historickou podmíněnost či důsledky hodnotit.“ (Luhmann 1990, cit. v Beyer 2003, s. 176)

Pojem **komunikace** užívaný Luhmannem nahrazuje Meyerův pojem „**tvorba hodnot**“. Luhmann sdílí s Wallersteinem i Meyerem myšlenku, že globální světová společnost vzniká proto, že se základní společenský modus (komunikace u Luhmanna, tvorba hodnot u Meyera a ekonomická směna u Wallersteina) dynamicky šíří po celé Zemi. Pro Luhmanna a další teoretiky jsou modernizace a globalizace úzce

popojeny. Současná moderní společnost je výsledkem zásadních změn v rámci civilizace Západu – změn, jimž dominuje proces společenské diferenciacie. Luhmann chápe modernitu jako stav charakterizovaný primárně nikoli kvantitativním růstem diferenciacie, ale především kvalitativní změnou kritérií, na jejichž základě se formují společenské vztahy a vytvářejí systémy komunikace a řízení. V rámci současné moderní společnosti přitom dochází k posunu od dominance stratifikované (hluboce hierarchizované) diferenciacie k dominanci diferenciacie funkční.

Stratifikovaná společnost představuje společnost rozdělenou na základě společenských tříd či vrstev, v jejímž rámci je otázkou prvořadého významu, ke které vrstvě či skupině jedinec patří, jaké postavení v rámci společnosti zaujímá. V takové společnosti hraje zásadní roli původ, tedy zda je jednotlivec členem toho či onoho klanu, šlechtického rodu, či zda je jen obyčejným občanem; důležité je, z jakého pochází kraje, zda pochází z města (a ze kterého) či z venkova, nebo dokonce ze které vesnice. Co je však pro stratifikovanou společnost nejcharakterističtější, je jasná dominance horních, vládnoucích vrstev. Ty ovládají nejen většinu politických, ekonomických a dalších nástrojů a institucí moci, ale rovněž určují skutečné hranice společnosti/společenství. Vládnoucí vrstvy řídí specializované politické, právní, vojenské, náboženské a kulturní instituce, jimž poskytují či zajišťují prostředky, a jejichž prostřednictvím vyjadřují a udržují své privilegované postavení. Pokud jde o míru stratifikace či strukturovanosti, pravděpodobně nejpropracovanější a nejrigidnější příklad představuje tradiční hinduistický **kastovní systém**, v jehož rámci jsou příslušnost ke skupině, společenské postavení a funkce (včetně pracovního zařazení) jednoznačně determinovány. Takový systém v praxi znamená zásadní omezení sociální mobility a sociálně ekonomickou stagnaci.

Postupný endogenní rozvoj moderní západní společnosti znamenal transformaci stratifikované společnosti i jejích determinant, proměnu tradičního vzorce „postavení–skupina“ a zformování institucionální sféry, v jejímž rámci se rozvíjejí aktivity jednotlivých funkčních subsystémů (ekonomický, politický, vzdělávací a vědecký systém aj.). Základní změna a zároveň princip rozvoje subsystému spočívá v posunu od výkonu moci skupinou (vyvolených), jež původně příslušnou činnost kontrolovala, k plnění společenských funkcí – funkcí/služeb pro veřejnost.

Funkčně diferencovaná společnost tedy představuje moderní společnost, která je diferencována nikoli na základě tradičních vrstev šlechty, obchodníků, rolníků aj., ale spíše na základě politických, ekonomických, vzdělávacích, vědeckých, náboženských a dalších struktur a systémů. V rámci moderní společnosti se rozvíjejí nové formy diferenciacie a organizace, založené zejména na ekonomických vztazích a dělbě práce, které za spolupůsobení dalších faktorů – geografické polohy, postavení v hierarchii/systému „jádro–periferie“, formují nové (dominantní) funkční systémy společenských vztahů a komunikace, např. transnacionální korporace a sítě. Pro Luhmanna však znamená rozvoj **západní modernity** mnohem více než působení strukturálních faktorů. Proměna procesu společenské diferenciacie a dominance procesů funkční diferenciacie společnosti necharakterizuje jen modernitu, ale také představuje klíč k pochopení změn, kterými svět v posledním období prochází, a to včetně změn kulturních.

Podle Luhmanna představuje modernizace včetně rozvoje komunikace základní prostředek globalizace. Nejobvyklejší a nejméně problematickým prostředkem komunikace globálního dosahu je podle něj komunikace v rámci vědecké a technické obce, sféra (mediálního) zpravodajství – přenosu informací a cestování. Nejdůležitějším prostředkem, který umožňuje nejširší možnosti komunikace, aktivit a změny, je vzdělání. Je to také vzdělání, které postupně mění tradiční normy chování a fungování společností. Podle Luhmanna představuje rozvoj vzdělání a komunikace základní podmínku globalizace. Ve své analýze funkční diferenciací ukazuje dominanci společenských systémů, které se specializovaly na určitý typ komunikace. Např. základem fungování ekonomiky je oběh peněz, politický systém je založen na rozdělení moci, vědecký systém na poznávání pravdy. Moderní funkčně diferenciovaná společnost se významně liší od normativní struktury stratifikované (pre-moderní) společnosti. Moderní společnost poskytuje nové možnosti fungování, přičemž klíčový význam má stanovení relativně nezávislých hranic každého systému: ekonomika (lokální, regionální ani globální) se nemusí, a podle všeho ani nebude, rozsahem krýt s aktivitami občanské společnosti; oba systémy se také liší podle dosaženého stupně vědeckého poznání. Na rozdíl od stratifikované společnosti již o kontrole a fungování společnosti, včetně vymezení jejího rozsahu a aktivit, nerozhodují (jen) vyšší společenské vrstvy. Luhmann prohlašuje, že „... v moderních podmínkách jedinou hranicí rozvoje společenského systému zůstává Země jako celek.“ (Luhmann 1971, cit. v Beyer 2003, s. 180) Tvrdí také, že vyšší komplexnosti moderního funkčního subsystému (společenské jednotky, státu, integrace) lze docílit pouze tehdy, bude-li mít vzdělání naprostou prioritu.

3. Nástin historického vývoje globálního systému a globalizace

Analýzy globalizace se často spojují s hodnocením vývoje a proměn globálního systému, přičemž názory na jeho formování se značně liší. Jako určité vodítko a příklad jsou zde v tomto ohledu konfrontovány myšlenky – přístupy George Modelskiho a Immanuela Wallersteina. Modelski nachází počátek procesu geografické expanze lidských společenství v jejich schopnosti vytvářet fungující společenské organizace. První vznikly již před šesti tisíci lety, kdy se začaly v Mezopotámii formovat celky administrativně kontrolující rozlehlá území o délce až 500 km. Před dvěma tisíci lety, kdy impérium římské říše zahrnovalo celou oblast Středozemního moře, činil akční radius Říma již několik tisíc kilometrů. Ve stejném období došlo k expanzi civilizací čínské a indické říše. Takže helénská kultura dosáhla až do Indie a naopak čínská říše se dotkla hranic římského impéria. Epidemie, které se rozšířily po starověkém světě zhruba v téže době, lze považovat za první praktický důsledek vytvoření makroregionálních vzorců interakce, ještě nikoli skutečně globálních.

Podle Modelskiho začalo období globalizace zhruba 1 000 let po Kristu, kdy díky expanzivnímu džihádu vytvořil jakýsi první geopolitický systém tehdejší muslimský svět. Expanze, která začala na Arabském poloostrově, zformovala říši, jež sahala od Pyrenejí a Maroka přes Káhiru, Damašek a Bagdád, do Persie a severní Indie. V ná-